

De poëziegids

inspiratiebronnen voor poëzielessen

Jaar

Dirkje Ebbers (redactie)

Met bijdragen van:

Pieta van Beek

Gerard Beentjes

Anke Herder

Rense Sinkgraven

Trees Steeghs

Doe Maar Dicht Maar

poëzie
paleis

De essenties van poëzie

1 Wat is poëzie?

Anke Herder

Er werd niet iets verteld, zoals in proza, (...), nee, er werd een moment uit het dagelijks leven getild en in al zijn zintuiglijke kwaliteiten voor eens en voor altijd getoond. De taal was hier heer en meester over de opgeroepen werkelijkheid, die intenser dan in proza niet alleen mijn ratio maar ook mijn zintuigen bespeelde. Ik gloeide van genot toen ik die middag naar huis liep. De taal was een zelfstandige werkelijkheid, een eigen, tweede ruimte, naast de mij al bekende. Ik had het gevoel alsof ik perspectief in woorden had ontdekt.

Bernlef, *De tweede ruimte*, p.10.

Bernlef beschrijft hier zijn ervaring als veertienjarige, na het beluisteren van een voordracht van het gedicht 'Mei' van Herman Gorter (geschreven in 1889). In dit gedicht ervaart hij de scheppingskracht van taal. Ook ziet hij plotseling het verschil tussen poëzie en proza. Bernlef noemt verschillen die zowel de taal betreffen als de inhoud, de opgeroepen werkelijkheid. Voor wie wil weten wat poëzie eigenlijk is, zijn dit interessante aanknopingspunten. Maar ze roepen ook vragen op. Was het de versvorm, met de korte regels en het rijmschema, die de jonge Bernlef in vervoering bracht? Of juist het poëtische taalgebruik? En zou de lyrische woordkeuze in prozavorm dan hetzelfde effect hebben gehad? Is het de vorm die de inhoud versterkt of is het de inhoud die deze vorm oproept? En hebben ze elkaar nodig? Anders gezegd: waar begint en eindigt poëzie en wat maakt een tekst tot poëzie?

Nacht

En je zindert,
zo zwijgelig mooi,
zinspeelt me,
zachtjes.

Je tilt me op je vlagen van gewichtloze woorden,
draagt me over regenbogen van alle kleuren zwart,
houdt me vast als ik hinkel over je hoogtepunten.

Vernacht me maar.

Isabelle Ree (16), *Doe Maar Dicht Maar 2008*

Iets mysterieus

Het wezen van de poëzie heeft iets mysterieus, dat zich niet leent voor een technische of intellectuele definitie. Vestdijk gebruikte de beeldspraak van een 'glanzende kiemcel' om de aard van poëzie te beschrijven. Net als een kiemcel heeft een gedicht alles in zich. Sommige gedichten zijn volgens Vestdijk zo feilloos afgerond en in zichzelf besloten, dat zij de illusie wekken het heelal te weerspiegelen of de potentie hebben om tot dit heelal te kunnen uitgroeien. Poëtisch taalgebruik heeft een sterke suggestiekracht: zij roept beelden, gedachten en gevoelens op, ook zonder die rechtstreeks uit te spreken. Martinus Nijhoff verwoordde dit als: "Lees maar, er staat niet wat er staat".

RAVEEL II

Zoals je tijdens het denken kunt weten
dat je aan niets denkt

en zoals je tijdens het kijken kunt zien
dat je niets ziet

zo kunnen er in zijn afbeeldingen gaten vallen
in een weiland een mens een huis

witte gaten waarin je ziet dat we van de dingen
niet weten hoe ze zijn

ziet dat de wereld een gat is
een wit gat

zo wil ik dat gedichten de gaten laten zien in
de taal waar voor de dingen geen plek is

Rutger Kopland

Vorm én inhoud

Natuurlijk heeft poëzie formele kenmerken. Zo is poëzie te herkennen aan de lay-out en zijn er allerlei stijlkenmerken, zoals beeldspraak, ritme en rijm. Volgens de Zuid-Afrikaanse dichteres Antjie Krog werkt een dichter primair aan de hand van klank. Sterker nog, juist door keuzes te maken op basis van klank, is het volgens haar mogelijk de ziel van een gedicht te bereiken. Ook hier blijkt dat de inhoud en vorm van een gedicht onmogelijk los te koppelen zijn. Dat is een belangrijk inzicht voor wie met jongeren op zoek gaat naar het antwoord op de vraag: wat is poëzie?

Lessuggesties

- 1 Laat groepjes leerlingen redacties van een poëzietijdschrift vormen. Geef de groepjes een tiental gedichten. De redactie heeft ruimte voor vijf gedichten.
 - Welke gedichten kiezen de groepjes? En waarom?
- 2 Laat leerlingen onderstaand tekstje uit de Science-methode Explora (Noordhoff Uitgevers) bekijken.

Waarvoor dient je skelet?

Dankzij de botten zakt je lichaam niet in elkaar. Zo geven de botten **stevigheid**.

Het skelet zorgt bovendien voor de **vorm** van je lichaam. De botten van je schedel geven bijvoorbeeld vorm aan je hoofd.

Je borstkas zit om kwetsbare organen zoals je hart en longen heen. Je hersenen liggen in je schedel. Het skelet zorgt dus ook voor **bescherming**. Voor het maken van beweging heb je spieren nodig. Spieren zitten vast aan je botten. Het skelet maakt op die manier **beweging** mogelijk.

- Waarom is dit geen poëzie? Hoe kan dit toch poëzie worden?
- Laat de leerlingen vier woorden onderstrepen die ze in een gedicht over dit onderwerp willen gebruiken.
- Welke woorden zijn dan interessant? Waarom?
- Laat de leerlingen een gedicht schrijven met als titel 'mijn skelet', met gebruik van de vetgedrukte en zelfgekozen woorden.
- Wat zijn verschillen tussen de schoolboekteksten en de gedichten?
- 3 Laat leerlingen het gedicht 'Nacht' van Isabelle Ree hardop lezen.
 - Hoe gebruikt de dichteres klank?
 - Welke vormen van rijm worden er gebruikt?
 - Wat is het effect?
 - 4 Om met elkaar over te filosoferen:
 - a Niet alleen teksten, maar ook schilderijen, foto's of films kunnen poëtisch zijn.
 - Hoe verhoudt zich dat tot poëzie?
 - Waar liggen de overeenkomsten en waar de verschillen?
 - b 'In der Beschränkung zeigt sich erst der Meister', 'in de zelfbeperving blijkt pas het echte meesterschap'. Dit is een uitspraak van Goethe.
 - Hoe is dat van toepassing op poëzie schrijven?
 - c Word je als dichter geboren of kan iedereen een dichter worden? Wat moet je dan kunnen?

2 Poëzie is creatief

Gerard Beentjes

Poëzie is ..

Het woord poëzie komt van een Grieks werkwoord, dat letterlijk 'maken' betekent. Of preciezer: 'het gemaakte'. Poëzie is proces en product. Dat maken is iets bijzonders en wordt vaak met creativiteit verbonden. Dat woord komt rechtstreeks uit het Latijn. Het gaat om het schepend vermogen.

De dichter draagt een hoed

Edward de Bono wordt vaak geciteerd als creativiteit ter sprake komt. Hij gebruikt de beeldspraak van de zes hoeden.

De witte denkhoed staat voor het maagdelijk denken. Dan gaat het om bekende cijfers, feiten, informatie, bits en bytes. Door het combineren van bekende gegevens is de stap naar het nieuwe gemakkelijker te maken. Voor leerlingen kan dat de stap zijn van sms-en naar het sms-gedicht (zie ook hoofdstuk 9).

De rode denkhoed staat voor intuïtief denken. Rood is de kleur van bloed en vuur. Hier voelen dichters zich thuis. Lees de liefdesgedichten van Herman Gorter of neem de gedichten van de volksschrijver Gerard Reve.

Bij de gele denkhoed horen woorden als zonneschijn, helderheid en optimisme. De vorm is helder. Het rijmschema is dwingend. Het vakmanschap is oprecht. Humor is het wapen. Denk aan dichters als Ivo de Wijs en drs. P.; denk aan dichtvormen als limerick, speedsonnet, rondeel en het sinterklaasgedicht.

De zwarte denkhoed maakt de dichter de pessimist, maar ook de aanklager. Het is punk, maar ook gothic, gangstarap en hiphop. Hier liggen overeenkomsten tussen de songs van Eminem en de liederen van Lennaert Nijgh, Marco Borsato en De Dijk.

De blauwe hoed is afstandelijkheid en controle, de dirigent van het denken, denken over het denken. Hier is vooral de filosoof aan het woord. Het is de poëzie van de denkers over de poëzie, dichters over het dichten.

Met de groene denkhoed gaat het om vruchtbaarheid, beweging, provocatie, de kracht van de fantasie en van het nieuwe idee. Dit is het speelterrein van Dada en avant-garde, van rappers en podiumdichters. Hier zingt Bob Dylan, schreeuwt Johnny the Selfkicker en rapt Ali B. Hier durft de docent hardop dit gedicht van Jan Engelman voor te lezen:

En rade

vocalise voor Cavalcanti

groen is de gong
groen is de watergong
waterwee, watergong
groen is de gong van de zee

Sulina, Braïla
Sulina, Brest
Sulina, Singapore
achter de vest

stem die mijn slaap doorzong
waterklok, watertong
koperen long van de ree

Sulina, Braïla
Sulina, Brest
Sulina, Senegal
wijd van het nest

hang die mijn ziel doordrong
waterdroom, watersprong
loeiende gong neem mij mee

Sulina, Braïla
Sulina, Brest
Sulina, Zanzibar
buiten is best

groen is de gong
groen is de watergong
waterwee, watergong
groen is de gong van de zee

Jan Engelman

Tip maak een eigen bloemlezing rond de zes hoeden.

De schepping uit niets: een mythe

Creativiteit wordt vaak omschreven als scheppende kracht om iets nieuws te maken. Maar iets uit niets maken, is een mythe als het gaat om menselijke creativiteit. De kunst is om nieuwe ideeën, oorspronkelijke gedachten te formuleren vanuit het bestaande.

Leerlingen zullen ook niet uit het niets een gedicht schrijven. De leraar kan voor inspiratie zorgen door vrije associatie op te roepen. Of door gedichten en tradities als inspirerend voorbeeld te geven. De eis van originaliteit remt creativiteit af. Ook Rembrandt ging in de leer bij andere schilders en had zelf leerlingen.

Poëzie ontstaat vaak ook door verandering van standpunt. De wereld ziet er anders uit vanuit een vliegtuig dan vanaf de grond. Als de tijd verandert, verandert alles. Neem het volgende gedicht van Vasalis:

Tijd

Ik droomde, dat ik langzaam leefde ...
langzamer dan de oudste steen.
Het was verschrikkelijk: om mij heen
schoot alles op, schokte of beefde,
wat stil lijkt. 'k Zag de drang waarmee
de bomen zich uit de aarde wrongen
terwijl ze hees en hortend zongen;
terwijl de jaargetijden vlogen
verkleurende als regenbogen ...
Ik zag de tremor van de zee,
zijn zwellen en weer haastig slinken,
zoals een grote keel kan drinken.
En dag en nacht van korte duur
vlammen en doven: flakkrend vuur.
- De wanhoop en welsprekendheid
in de gebaren van de dingen,
die anders star zijn, en hun dringen,
hun ademloze, wrede strijd ...
Hoe kón ik dat niet eerder weten,
niet beter zien in vroeger tijd?
Hoe moet ik het weer ooit vergeten?

M. Vasalis

Lessuggesties

Zet leerlingen aan tot associëren door ze lijstjes te laten maken aan de hand van opdrachten:

- Maak een boodschappenlijstje voor een feestje.
- Doe hetzelfde voor Kerstmis en de verjaardag van opa.
- Schrijf een verlanglijstje voor een kind van negen jaar. Gebruik zo'n lijstje om een gedicht te schrijven.

Voorbeeldopdracht 1 Het 50-woorden-gedicht

Je gaat zelf een gedicht schrijven. Gebruik het volgende stappenplan:

- 1 Schrijf een zin op van minstens vijf woorden die je moeder of vader vaak tegen je zegt.
- 2 Schrijf een regel op uit een liedje dat je kent. Ook hier minstens vijf woorden.
- 3 Schrijf een reclameregule op die je kent van radio of tv of internet. Gebruik weer minstens vijf woorden.
- 4 Pak een boek en schrijf een zin over van minstens vijf woorden.
- 5 Schrijf een zin op van minstens vijf woorden die begint met het woord 'ik'.
- 6 Zorg dat geen enkele regel langer is dan vijf woorden. Teveel knip je eraf.
- 7 Je mag een regel 2x of 3x of 4x gebruiken en je mag regels weglaten.
- 8 Je mag geen nieuwe regels verzinnen.
- 9 Gefeliciteerd! Je hebt een 50-woorden-gedicht gemaakt.
- 10 Draag je gedicht voor in de klas.
- 11 Bespreek met elkaar wat een gedicht mooi maakt. De vondst van een woord of de herhaling, bijvoorbeeld.

Dat levert absurde, hilarische teksten op, zoals hieronder. En daar gaat het om. Poëzie is ook plezier.

Voor het machinaal melken zijn
Doe toch die deur achter
Liever Kips Leverworst dan gewone
Doe toch die deur achter
Ik denk niks, helemaal niks
Doe toch die deur achter
Het mooiste ligt voor ons
Voor het machinaal melken zijn
Doe toch die deur achter
Ik denk niks helemaal niks

Voorbeeldopdracht 2 Het automaatgedicht

Je gaat automatisch schrijven, dat wil zeggen: schrijven zonder nadenken. Alles wat in je opkomt, is goed. Als je denkt: mijn schoenveter is los, schrijf het op. Wat je opschrijft, blijft van jou. Je hoeft het straks niet voor te lezen als je dat niet wilt.

- 1 Schrijf een regel over uit een gedicht. Als je tijdens deze oefening niets weet om op te schrijven, gebruik je deze regel als stokregel of refreinregel.
- 2 Je krijgt drie minuten. Schrijf zoveel en zo vlug mogelijk.
- 3 De leraar zegt wanneer begonnen wordt en wanneer gestopt moet worden.
- 4 Iedereen houdt zijn/haar mond. Dat is een heilige regel voor het automaatgedicht.
- 5 Na drie minuten mag je regels schrappen, wijzigen of een regel toevoegen als je dat nodig vindt.
- 6 Proficiat! Je hebt een automaatgedicht gemaakt.
- 7 Wie wel wil, mag zijn of haar gedicht voorlezen.

Variant: kies de beste tien regels, laat de eerste vijf woorden staan.

Voorbeeldopdracht 3 Kruip in de huid van...

Een dichter mag de waarheid liegen, mag overdrijven, mag verzinnen. Hij mag doen alsof de ik van het gedicht niet de schrijver zelf is.

- 1 Schrijf een gedicht waarin je doet alsof je een kledingstuk bent, bijvoorbeeld een hoofddoekje, een linkschoen, een spijkerbroek van een naamloos merk.
 - Alle regels beginnen met het woord 'ik' en bestaan uit hooguit zeven woorden.
 - Het gedicht is minimaal acht regels, maximaal twaalf regels.
 - Maak strofen van drie of vier regels die bij elkaar horen
- 2 Voer de opdracht nog eens uit. Kruip nu in de huid van een ander, bijvoorbeeld een soldaat die wordt uitgezonden voor een vredesmissie, een baby, de eerste vrouwelijke directeur van een grote onderneming.
 - Schrijf weer acht tot twaalf regels, verdeeld in strofen van drie of vier regels.
 - Begin niet alle regels met 'ik', maar wel elke nieuwe strofe.
- 3 Bespreek met elkaar:
 - Levert het nieuwe ideeën op om zulke gedichten te schrijven?
 - Zijn de gedichten geslaagd als poëzie?
 - Helpt het om je aan een bepaalde vorm te moeten houden bij het schrijven van het gedicht?

3 Poëzie is taal

Trees Steeghs

Bewust taal gebruiken

E-mail kan onzorgvuldig schrijven en lezen soms genadeloos aan het licht brengen. Een berichtje is zó opgesteld, alsof je even iets tegen iemand zegt. Daarna wordt het zonder inleiding en context gelezen. Veel mensen kennen dan ook het fenomeen dat een e-mailbericht gemakkelijker tot ruzie leidt dan een telefoongesprek. Een goed e-mailbericht en een geslaagd gedicht bieden de lezer een gemak dat ontstaat uit bewust taalgebruik - dat allesbehalve gemakkelijk is. Een geslaagd gedicht heeft vaak een vanzelfsprekende toon, een goed e-mailbericht leest soepel en wijkt niet uit naar sjabloontaal. In beide is elk woord doordacht. En zeker wie de taal (nog) niet zo goed beheerst, zegt al snel iets fout. Hoewel... De kunst is zelf te kunnen afwegen wat mogelijke goede en foute manieren zijn om iets te zeggen. Dat geldt in een gedicht en in een e-mail, maar ook bij ander mondeling en schriftelijk taalgebruik. Gedichten zijn bij uitstek geschikt om dat bewustzijn van taal wakker te maken - juist ook bij leerlingen van vmbo en praktijkonderwijs.

Praktijkvoorbeeld *Zien wat er staat*

Leerlingen van vmbo en praktijkonderwijs genieten van hardop lezen van gedichten. Voor poëzielessen zijn werkbundels dan heel geschikt, een voor de gelegenheid samengestelde bloemlezing, eenvoudig te maken en te vermenigvuldigen (zie hoofdstuk 16). In de werkbundel *Wonen* staat het gedicht 'Afwasmachine' van Judith Herzberg.

Afwasmachine

aan mijn bestek

Adieu messen en vorken, ik was jullie nooit meer af.
Het is uit tussen ons. Geen toegewijd leuteren meer
tussen zachte doeken, ik stop jullie als lastige kindertjes
in een crèche, ik ben blij dat ik jullie heb,
o, ik zou jullie niet willen missen! maar nooit
meer zullen jullie als bekenden door mijn handen gaan.
Handenbindertjes! voortaan zijn jullie vaat.
Hoor eens, we moeten redelijk zijn, het gaat niet aan
die conversaties na het ontbijt, hoe was de pap,
maakte het ei erg vlekkelig, is er niet al te hard
op gebeten en was de rabarber verfrissend?

En het douwderideine lepeltje mijn deukje mijn
klein fijn mongooltje, moet jij ook door de molen?

O grote opscheplepel worden je kinderen nu voortaan
zonder aanzien des persoons door het water geslagen?

We moeten niet kinderachtig zijn. Warme sopjes
hebben hun tijd gehad. De wereld eist ons op
voor gewichtiger zaken. Mijn persoonlijkheid
bijvoorbeeld, moet nog ontplooid. Dat
kan natuurlijk niet met jullie, of met de kopjes.

Judith Herzberg

Een leerling leest dit gedicht hardop in de klas. Op de vraag waarom ze dit gedicht koos, antwoordt ze: "Het gaat er over dat je je kinderen naar de crèche doet, en dat je niet meer zelf voor ze wilt zorgen." Ze kan haarscherp de plekken aanwijzen waar daarover gesproken wordt. In diezelfde week komt dit gedicht ter sprake in een kring hoogopgeleide poëziefhebbers. Zij hebben veel langer nodig om tot ditzelfde inzicht te komen. Is het de emotionele herkenning van het afgewezen worden die het jonge meisje tot het scherpere lezen brengt? Of is dit de neiging tot letterlijk lezen die regelmatig voorkomt in vmbo en praktijkonderwijs? Het is een neiging die soms lastig is, maar ook productief gemaakt kan worden.

Tip *Het gedicht is ook door een groep leerlingen verwerkt in een poëzieclip, die te vinden is op youtube: <http://www.youtube.com/watch?v=wizg-bWnb2o>*

Praktijkvoorbeeld

Taal is geen vijandig gebied meer

Yakup is een jongen uit het Midden-Oosten, die op het praktijkonderwijs zit. Hij zegt niet veel, hij vindt taal moeilijk. Of hij in zijn moedertaal spraakzamer is, verradt zich in de klas niet. In de les 'Wonen' schrijft hij zijn eerste gedicht, hij gaat daar op door in de les 'Droomplek'.

Wonen

Iedereen wil in z'n eigen land wonen.
Maar soms lukt dat niet.
Zij moeten weg uit hun land.
Maar het maakt toch niet uit waar je woont?
Maar het maakt wél uit hoe je
en met wie je woont!

Yakup

Yakup is trots op de zeggingskracht van zijn woorden. Ze leiden ertoe dat de school hem uitnodigt zijn gedicht voor te lezen op een schoolpresentatie. Hij doet dat goed en vindt het leuk. Hij mag daarna nogmaals optreden, bij een officiële gelegenheid. De relatie die Yakup met taal heeft, verandert. De Nederlandse taal wordt van een vijandig gebied - iets wat hij echt niet kan - tot een vaardigheid die bijzondere en trotse momenten oplevert.

Als ik hem na deze gebeurtenissen weer tegenkom in de gangen van de school is hij spraakzamer geworden. Hij vertelt uit zichzelf hoe het met hem is. Hoorbaar is dat hij bouwt aan zijn taalbewustzijn: hij overweegt en kiest woorden. Misschien neemt hij woorden nogal letterlijk. Maar letterlijk kan groeien tot precies. Samen aan gedichten werken - bestaande en nieuwe gedichten - kan daarbij helpen.

4 Poëzie is onderzoek

Trees Steeghs

Schrijven als uitwerken

Een westerse visie op haiku is dat ze geschreven worden vanuit een 'haikumoment' - een intens moment waarop waarneming en betekenisgeving tegelijkertijd plaatsvinden. Een voorbeeld: iemand loopt in een droevige bui over het strand. Het is zwaarbewolkt. Op dat piekermoment valt er zonlicht op het strand. Ons personage ziet een baan zonlicht voor de voeten en verbindt dat licht aan de eigen stemming, weet dat er betere tijden komen. De natuurervaring wordt op metaforische wijze beleefd, wordt een totaalervaring. Op dat moment heeft de haiku zich geopenbaard. De schrijver hoeft nog slechts de vorm te vinden om deze combinatie van waarneming en betekenisgeving te verwoorden tot de haiku. Het schrijven van het gedicht is hier een vorm van uitwerken.

Schrijven als verkennen

Maar schrijven van gedichten kan ook zijn: de schrijver verkent een onderwerp. Wat weet ik, wat is mij onbekend, wat denk ik, hoe is de ervaring - van mij en van anderen? Welke kwesties spelen er een rol? Wat zijn tegenstrijdigheden, ongerijmdheden, wat is er evident? Ook met leerlingen is het boeiend om op een dergelijke manier te werken. Dus niet: vertellen wat je al weet. Niet: schrijven met een bovenliggende morele boodschap. Niet: spreken over verdriet en daarbij het eigen verdriet voor ogen houden. Niet beleren, wel twijfelen. Niet constateren, wel onderzoeken.

Praktijkvoorbeeld

Leerlingen verkennen dodenherdenking

Het poëzieproject over dodenherdenking van de Scholengroep Johan de Witt in Den Haag is op deze manier ingericht als onderzoek, als verkenning. Leerlingen volgen poëziewerkshops, waarna ze bij de dodenherdenking van de Eerste en Tweede Kamer gedichten voorlezen. In vier werksessies (totaal 12 uur) onderzoeken leerlingen het thema. Ze verkennen kernwoorden door het maken van eigen definities. Ze denken na over vragen:

- Wat is herdenken?
- Wat betekent het iemand of iets te verliezen?
- Wat is bevrijding?
- Wat is de betekenis van een dag over bevrijding?
- Wat is eren en wat is eerbetoon?

Ze schrijven vanuit wisselende perspectieven: een kind-soldaat, Thorbecke (hij hing toevallig aan de muur in het lokaal), een onbekende oude vrouw, iemand met wie ze het helemaal oneens zijn.

De leerlingen die aan het poëzieproject meewerken zijn uitgekozen vanwege eerdere prestaties. Ze werken twee blokken na schooltijd. Daarna komen ze twee dagdelen terug in de schoolvakantie, en een derde dagdeel voor de voordracht. Kortom: het zijn gemotiveerde leerlingen. Soms is het lastig ze te verleiden het doel te vergeten. Bij aanvang schrijven ze: "oorlogen/ waarom zijn die er/ is 't omdat 't van 't geloof moet/ gaat 't om geld en wapens/ of is 't er gewoon". Of iets als: "onwijs veel slachtoffers/ veel pijn bij de nabestaanden/ uit 't oog maar niet uit 't hart". Later komen er aantekeningen als: "de angst van kinderen, vrouwen; het niet recht hebben op een normaal leven; het niet recht hebben om te spelen; boosheid; leegte van binnen".

Interessante vraag van Senay in een eerste les: "Mag ik zeggen: Een barbiepop als wapen?" Drie bijeenkomsten cirkelen de leerlingen rondom het doel - in definities, in perspectiefwisselingen, in beelden, en vervolgens in loslaten van het thema en in andere gedichten schrijven. In de laatste workshop maakt elke leerling een definitief gedicht. Ook de barbiepop van Senay krijgt dan een plek. Ze schrijft:

Alles wat ik probeer
uit te spugen
in duizenden stukken
duizendmaal ben ik vermoord
niet doodgegaan
ik ben er jullie zijn er
ik ben er mijn gecensureerde
gedicht is er
de waarheid is er
en ik ben hier
vrede ontbreekt
ik ben het Vrijheidsbeeld in Amerika
de pijnvolle muur in Duitsland
het militaire kamp in Irak
een hongerkind in Somalië
en een pijnstillertje in Nederland
ik ben de zonde in je bloed
de haat in je handen
ik ben een kind
met haar barbiepop als wapen

Senay

Praktijkvoorbeeld *Leerlingen verkennen religie*

In het praktijkonderwijs van dezelfde scholengroep schrijven leerlingen over religie. Voordat de poëziedocent komt, krijgen ze lessen over christendom, jodendom, boeddhisme, islam, hindoeïsme. Ook hier volgt de poëzieles een onderzoeksgerichte aanpak (in een kortere route en onder schooltijd). Wat betekent religie voor de leerling, is de onderzoeksvraag.

Bouchra schrijft:

De wolken zweven heen en weer
de koe eet gras
ik loop op de bergen
Ik ben bang voor de dood
als ik alleen thuis ben
De lucht is mooi blauw
dus daarom bid ik voor m'n geloof

Ik denk aan m'n geloof
als ik alleen thuis ben
als ik dans
als ik op het strand loop
als ik een afspraakje heb
Dat is m'n geloof, de Islam

Bouchra

Praktijkvoorbeeld *Een onderzoeksgerichte aanpak*

De onderzoeksgerichte aanpak als route naar een gedicht is voor leerlingen van alle leerniveaus realiseerbaar. Cruciaal is een vraag te kiezen die voor de leerlingen interessant kan worden, en die vraag voor hen hanteerbaar te maken. Dan ontstaat er ruimte voor de eigen betekenissen en het eigen referentiekader van de leerlingen. De resultaten uit deze lessen kunnen dan ook zeer van elkaar verschillen. Een gedicht van Jonathan uit dezelfde les als waarin Bouchra haar gedicht schreef:

Een eenzame man
hij is kaal
Hij baalt over de wereld
want hij is alleen
in de ouderwetse wereld
Hij heeft alles
hij heeft een rij huizen
hij heeft de wereld
maar toch baalt hij over zijn leven
Want hij wou liefde
hij wou een gezin
Maar vraagt hij af hoe ben ik ontstaan
waar zijn alle mensen
Er is niemand
dat vind ik raar
Er is geen eten
geen mensen op de straat
dat is niet normaal

Jonathan

5 Poëzie is levenskunst

Rense Sinkgraven

'k Ben Brahman. Maar we zitten zonder meid.
Ik doe in huis het een'ge, dat ik kan:
'k gooi mijn vuilwater weg en vul de kan;
maar 'k heb geen droogdoek; en ik mors altijd.

Zij zegt, dat dat geen werk is voor een man.
En 'k voel me hulpeloos en vol zelfverwijt,
als zij mijn lang verweerde onpraktischheid
verwent met wat ze toverde in de pan.

En steeds vereerde ik Hem, die zich ontvouwt
tot feeërie van wereld, kunst en weten:

als zij me geeft mijn bordje havermout,
en 'k zie, haar vingertoppen zijn gespleten,

dan voel ik éézelfde adoratie branden
voor Zon, Bach, Kant, en haar vereelde handen.

J.A. Dèr Mouw

Poëzie, religie en filosofie

Dit gedicht is eigenlijk een weerspiegeling van de religieuze en filosofische zoektocht van de dichter. Voor hem is er uiteindelijk geen verschil tussen het allerkleinste en het grootste. Hij is Brahman (het Absolute, het Ene), maar hij is nogal onhandig en totaal hulpeloos zonder zijn werkster. Bij hem is er geen wezenlijk verschil tussen natuur (Zon), muziek (Bach), filosofie (Kant) en zijn hulp in de huishouding. Want alles maakt deel uit van het Absolute. Het universum is één.

Lessuggesties

- 1 Laat leerlingen met drie of vier uiteenlopende steekwoorden (bijvoorbeeld: vis, sterren, paars, diepzeeduiker) een kwatrijn schrijven. Gaat er een wereld open?
- 2 Laat leerlingen neuzen in verzamelbundels om gedichten te zoeken die bij hun levensopvatting (filosofie) passen.
 - Wat zeggen juist deze gedichten?
 - Waarin verschillen ze van de filosofie van Dèr Mouw?
- 3 Bespreek met leerlingen aan de hand van bijvoorbeeld het werk van Rutger Kopland en K. Schippers hoe poëzie een bepaalde kijk op het leven weergeeft.

Het onzegbare zeggen

De filosoof Ludwig Wittgenstein eindigt zijn Tractatus logico-philosophicus met de woorden: "Van dat, waarover niet kan worden gesproken, moet men zwijgen." En dat is nu net wat dichters vaak niet doen. Juist zij lijken het onzegbare te willen zeggen. Een mooi voorbeeld is dit gedicht van Hans Faverey.

Chrysanten, roeiers

De chrysanten,
die in de vaas op de tafel
bij het raam staan: dat

zijn niet de chrysanten
die bij het raam
op de tafel
in de vaas staan.

De wind die je zo hindert
en je haar door de war maakt,

dat is de wind die je haar verwacht;
het is de wind waardoor je niet
meer gehinderd wilt worden
als je haar in de war is.

Hans Faverey

Wonderlijk en verrassend. Het is een gedicht dat je laat nadenken over de dingen om je heen, over hoe je ze bekijkt en beschrijft. De taal zelf komt in een ander daglicht te staan en daarmee de ermee beschreven wereld. Vandaar dat dichters soms nieuwe woorden verzinnen: de bestaande taal is voor hen niet toereikend. In poëzie is het onmogelijke mogelijk. Een treffend poëtisch beeld kan meer oproepen dan een filosofische verhandeling. Zoals K. Schippers al schreef in zijn gedicht 'De ontdekking'.

De ontdekking

Als je goed om
je heen kijkt
zie je dat alles
gekleurd is

K. Schippers

Lessuggesties

- 1 Laat de leerlingen een kort gedicht schrijven over een onderwerp dat ze niet mogen noemen maar in beelden moeten vatten.
 - Verandert je blik op het onderwerp?
- 2 Bespreek wat de invloed van taal kan zijn op de perceptie van de wereld. Gebruik bijvoorbeeld het artikel A Person Paper on Purity in Language (1983) van Douglas R. Hofstadter.
 - Welke voorbeelden ken je van discriminerend taalgebruik? Welke gevolgen heeft dat taalgebruik? Op eenvoudiger niveau zijn ook Paulien Cornelisse, Jan Kuitenbrouwer en Joke van Leeuwen Waarom een buitenboordmotor eenzaam is heel geschikt om taal en blik op de wereld te bespreken.
- 3 Laat leerlingen nieuwe woorden verzinnen voor dingen die ze al kennen en daar een gedicht mee maken.
 - Kijk je daardoor anders naar de dingen of de woorden?
 - Heeft de lezer dat ook?

6 Poëzie is reflectie

Anke Herder

Het was avond

Het was avond
en ik keek bij mijzelf naar binnen.
Ik zag mijzelf daar aan een tafel zitten.

Bent U verliefd? vroeg ik, ik tikte tegen het raam.
Ja, zei ik. U stoort. Ik ben het zojuist geworden,
of liever nog: ik sta op het punt daartoe.

Ik zag mijzelf daar aan de tafel zitten.
Ik zag mijzelf daar in de straat, en op een plein,
een brug.

Toon Tellegen

Woorden geven vorm

Poëzie nodigt uit tot reflectie. Door het lezen van een gedicht kan iemand aan het denken worden gezet over eigen gevoelens. Misschien maakt een gedicht verloren gewaande herinneringen wakker of confronteert de tekst de lezer met sluimerende vragen of droombeelden. En door zelf gedichten te schrijven, kan iemand zichzelf beter leren kennen. Bijvoorbeeld omdat al schrijvend duidelijk wordt wat een observatie of gebeurtenis betekent. Door te schrijven krijgen kleine en grote zielenroerselen vorm en daarmee een nieuw bestaan in de werkelijkheid.

Het ordenen van emoties en gedachten kan een belangrijke motivatie zijn om te schrijven. "Je doet je best om meer te weten te komen van het bestaan, want je denkt dat het dan beter met je gaat", aldus Elly de Waard. Voor een dichter is het de kunst via taal te reflecteren op gevoelens en gedachten. Daarbij is elke keuze belangrijk: de dichtvorm, de woorden, lengte van zinnen en gebruik van stijlmiddelen.

Een krachtig instrument voor reflectie is de metafoor. Emoties krijgen een uiterlijk, een gezicht, een dierlijke gestalte.

Draak

Er vliegt een draak langs het raam
altijd als ik kwaad of bedreefd lig te huilen
op mijn bed. Vlammen slaan uit zijn
verschrikkelijke muil vol zwarte tanden,

er komt een rook achter hem aan
en ik doe het raam open.
O Draak zeg ik kom bij mij er is geen gevaar.
Hij komt mijn kamer in gekropen met zijn
vreselijke klauwen ieder zo groot als een hand

en wij omhelzen elkaar en dansen de dans
die Draken dansen in tijden van oorlog en hij
schiet ervandoor, een brand in de nacht en ik kijk
hem na, misschien dat ik weer naar beneden ga.

Eva Gerlach

Reflectie op de wereld

Leerlingen kunnen via het lezen en schrijven van gedichten reflecteren op hun eigen emoties en gedachten, maar natuurlijk ook op gebeurtenissen in hun nabije omgeving. Via poëzie kan gekeken worden naar de sociale leefomgeving van leerlingen, of aandacht worden geschonken aan levensbeschouwelijke en filosofische onderwerpen. En natuurlijk kunnen jongeren aan de hand van gedichten reflecteren op maatschappelijke thema's. Een bekend voorbeeld daarvan is 'Dichter bij 4 mei', de poëziewedstrijd voor jongeren tussen de 14 en 19 jaar rond het thema herdenken. Door leerlingen te laten schrijven over de dodenherdenking en het begrip vrijheid, overdenken zij ook hun eigen leven, wat het betekent om nu in Nederland te wonen (zie ook www.poeziepaleis.nl).

Op 4 mei 2010 heeft de 16-jarige Maryam Alaoui haar gedicht voorgedragen tijdens de Nationale Herdenking in voormalig Kamp Vught. Over vrijheid zegt Maryam: "Mijn mening over wat er nodig is voor vrijheid wereldwijd is dat mensen van elkaar weten hoe zij vrijheid interpreteren en dat mensen de mogelijkheid krijgen om deze vrijheid, die voor iedereen dus iets anders kan betekenen, te kunnen verwezenlijken". Maryam schreef:

De laatste tijd staat taalvaardigheid terecht weer in de belangstelling. Scholen worden gestimuleerd daar aandacht aan te besteden, onder andere door de Referentieniveaus voor taal. Uiteraard draagt poëzieonderwijs bij aan taalontwikkeling. Maar poëzie kan veel meer doen. Dat is wat deze gids duidelijk wil maken. Poëzie draagt ook bij aan kennis van de wereld, zelfreflectie, intellectuele vorming en levensbeschouwing. Niet alleen aan literaire vorming of creatief schrijven.

Deze Poëziegids is samengesteld ter ere van de jubilea van Doe Maar Dicht Maar en Kinderen en Poëzie. Deze stichtingen vormen nu samen het Poëziepaleis. Deze publicatie laat zien wat Doe Maar Dicht Maar al 25 jaar doet: de docent inspireren tot het geven van goede, boeiende lessen over poëzie lezen en schrijven.

Voor deze gids zijn de krenten uit de pap gehaald. Succesnummers én nieuwe ideeën voor inspirerend poëzieonderwijs. De auteurs zijn praktijkdeskundigen op het gebied van poëzie en onderwijs. Sommige van hen zijn zelf ook dichter. Ze kennen het voortgezet onderwijs goed en weten wat daar wel en niet werkt.

Deze gids is een receptenboek, een bladerboek, een ideeënboek, maar geen formeel didactiekboek en ook geen verzameling lesvoorbeelden of lessuggesties. Het gaat om inzichten en ideeën, die regelmatig geïllustreerd worden met lesvoorbeelden of – suggesties.

ISBN 907997405-6

9 789079 974054